

ด้วยอธิปไตยนันทนาการจาก

2 192

วันที่ 24 พ.ย. 2552

หนึ่งศตวรรษ

เศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา

A Century of the Rice and Rubber Planters' Economy in the Songkhla Basin

สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ
มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

รองศาสตราจารย์กิตติ ตันไทย

โปรแกรมวิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

จัดพิมพ์โดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มีนาคม 2552

ชื่อหนังสือ
ผู้เขียน
ผู้จัดพิมพ์

หนังสือพระราชเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา
รองศาสตราจารย์กิตติ ดันไทย
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
979/17-21 ชั้น 14 อาคารเอส เอ็ม ทาวเวอร์ ถนนพหลโยธิน
แขวงสามเสนใน เขตพญาไท กรุงเทพฯ 10400
โทรศัพท์ 0 2278 8200 โทรสาร 0 2298 0476
E-mail: callcenter@trf.or.th
Homepage: <http://www.trf.or.th>

พิมพ์ครั้งแรก
ราคา

มีนาคม 2552
190 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

กิตติ ดันไทย

หนังสือพระราชเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา-- กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552.

208 หน้า.

1. เศรษฐศาสตร์สังคม. 2. ขาวนา--ไทย (ภาคใต้)--ภาวะเศรษฐกิจ.
3. ชาวสวนยางพารา--ไทย (ภาคใต้)--ภาวะเศรษฐกิจ. 1. ชื่อเรื่อง.

306,349

ISBN: 978-974-16-5398-0

คำนำ

หนังสือ “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนกลุ่มทะเลสาบสงขลา” เล่มนี้เป็นการนำเสนอรายงานผลการวิจัย เรื่อง “เศรษฐกิจท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา: ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ. 2439- 2539” โดย รศ.กิตติ ตันไทย สังกัดคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ซึ่งเป็นงานวิจัยในชุดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ ซึ่ง รศ.ยงยุทธ ชูแว่น คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้ประสานงาน

โครงการนี้ได้นำแนวคิดประวัติศาสตร์มาใช้ในการคิดวิเคราะห์ โดยการผสมผสานระหว่างประวัติศาสตร์ชาติที่ถูกอ้างอิงในเอกสารหลักฐานราชการต่างๆ ควบคู่ไปกับการสัมภาษณ์เรื่องราวที่เกี่ยวข้อง จากปากคำของผู้คนหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้ผลิต กลุ่มผู้ค้า กลุ่มนายทุน และกลุ่มข้าราชการ เป็นต้น มีการสังเกตพื้นที่ สิ่งของ กิจกรรม และพฤติกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งได้จัดเวทีชาวบ้านร่วมกับกลุ่มชาวนาและชาวสวนยางพารา เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อร่วมกันวิเคราะห์และค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของตนเอง โดยมองผ่านประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมา

ผลการวิจัยระบุว่า การที่ชาวนาเปลี่ยนเป้าหมายการผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคเป็นการผลิตเพื่อขาย และชาวสวนยางพาราเปลี่ยนการผลิตจากเดิมที่มองว่า การปลูกยางพาราเป็นเพียงอาชีพเสริมมาเป็นอาชีพหลัก ทำให้ระบบทุนนิยมแทรกตัวเข้ามาในชุมชน ควบคุมเป้าหมายการผลิตและปัจจัยการผลิตให้เป็นไปตามความต้องการของตลาด ชาวนาและชาวสวนไม่สามารถพึ่งพิงทรัพยากรภายในท้องถิ่นได้อีกต่อไปไม่ว่าคน ทรัพยากรธรรมชาติ หรือสัตว์เลี้ยง ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนไปจากชีวิตที่เคยอยู่อย่างเรียบง่าย ผ่อนคลาย ไปสู่ชีวิตที่สับสน เคร่งเครียด ต้องดิ้นรนตลอดเวลาเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายและใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน

นี่คือประวัติศาสตร์ที่ไปที่มาของชาวนาและชาวสวนยางพาราในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่เขาเหล่านั้นสามารถมองผ่านประสบการณ์นี้เพื่อเลือกเส้นทางสู่ออนาคตของตนเองได้ เช่นเดียวกับท่านผู้อ่านที่สามารถเลือกอนาคตของตนเองได้ หากได้มีโอกาสค้นหาและเรียนรู้ประวัติศาสตร์ที่ไปที่มาของตัวเอง

สกว. หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นอีกหนึ่งแรงที่ช่วยจุดประกายความต้องการการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง โดยเริ่มที่ตัวท่านและชุมชนของท่านเอง

ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย

ผู้อำนวยการฝ่ายชุมชนและสังคม

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

107691

เลขทะเบียน..... 157691

วันที่..... - 5 ก.พ. 2553

เลขเรียกหนังสือ..... 336.1731

2002

โค้งฟ้าเหนือทะเลสาบ

บันทึกของผู้ประสานงานชุดโครงการ

สำหรับข้าพเจ้า ได้รับรู้เรื่องราวของทะเลสาบครั้งแรกจากคำบอกเล่าของพ่อเฒ่า (ตา) เป็นภาพของความอุดมสมบูรณ์ในทะเลสาบและการอพยพของผู้คนจากอีกฟากฝั่งหนึ่ง มาสู่พื้นที่ราบทางฝั่งตะวันตก ที่ซึ่งครอบครัวของเราและญาติๆ ได้ตั้งหลักแหล่งและสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ในวัยเด็ก เรื่องราวของทะเลสาบที่ได้รับรู้ต่อมาก็คือเป็นเรื่องเกี่ยวกับตำนานบุคคลและสถานที่ซึ่งเต็มไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ขวนให้ตื่นเดินไม่น้อย จำได้ว่าหนึ่งในเรื่องราวเหล่านั้นคือเรื่อง “หลวงพ่อดวง” ที่ปรากฏเป็นลูกไฟดวงใหญ่โคจรอยู่เหนือชุมชนยามค่ำคืน กล่าวกันว่าเป็นวิญญาณของท่านออกมาโปรดสัตว์และบริบาลชุมชนให้สุขสงบ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นแต่เชื่อในสิ่งนั้น และป่าของข้าพเจ้าก็ยืนยันอย่างหนักแน่นว่าเคยเห็นดวงไฟจริง ๆ

เมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว เด็กผู้ชายในหมู่บ้านมักคุ้นเคยกับวัดเป็นพิเศษ พวกเราจะทำหน้าที่คอยรับใช้พระในตอนเช้าและเวลาเพล ไม่ใช่เป็นเด็กวัดที่อยู่ประจำ แต่มีบ้างเหมือนกันที่สุมหัวกันนอนค้างคืนกันในกุฏิหลวงพ่อดวง แม้ว่าจะกลัวความมืดแต่ก็รู้สึกอบอุ่นดี ไม่ต้องกังวลกับดวงไฟหลวงพ่อดวงที่ลอยมาจากทิศตะวันออกตามคำบอกเล่า มีบ้างในบางครั้งที่ชาวบ้านหลายๆ คนจะมานอนค้างคืนเป็นเพื่อนด้วย เพราะจะเป็นการปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายที่เข้ามาข่มขู่และปล้นเอาข้าวควายดีขึ้นในระยะหลัง นี่คงเป็นสาเหตุที่ทำให้ตำรวจมาตั้งกองลาดตระเวนอยู่ในวัดเป็นบางครั้ง

ชีวิตริมทะเลสาบในสมัยนั้น ไม่ค่อยสะดวกสบายนัก โดยมากขัดสนแต่อบอุ่นด้วยครอบครัวและญาติพี่น้อง ความเพลิดเพลินก็คือการได้ท่องเที่ยวไปในโลกเล็กๆ ของทุ่งนาเพื่อหานกหาปลาในฤดูมรสุมซึ่งมีอยู่ค่อนข้างสมบูรณ์ ความสุขที่สุดที่พวกเราอดอยากก็คือ งานเทศกาลประจำปีหลังฤดูเก็บเกี่ยว หรืองานมงคลต่างๆ ในหมู่บ้าน ในวันนั้นพวกเราจะได้กินอาหารอร่อยๆ จำพวกเนื้อสัตว์ซึ่งในชีวิตประจำวันไม่ค่อยมีมากนัก นอกจากนั้นก็ยังมีการพนันพื้นบ้านและผลไม้ต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะนำมาช่วยงานจากถิ่นไกล ดังเช่น น้ำตาลแว่น ขนมหเกาะ ขนมหคอบเปิดจากกระโหนดและสั้ทิงพระทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบ ผลไม้จำพวกกลางสาต เงาะ ทุเรียน จาก “เหนือ” อันหมายถึงหมู่บ้านบริเวณ

ริมเชิงเขาบรรทัดทางทิศตะวันตก นอกจากนี้ก็ยังมีปลาแห่งชนิดต่างๆ จากทะเลน้อยและพุกควนเค็งที่อยู่ทางทิศเหนือของทะเลสาบ ในงานดังกล่าวข้าพเจ้าจึงได้พบญาติแปลกหน้ามากมายที่เข้ามาทักทายสวมกอดอย่างเอ็นดู ดูทุกคนมีความสุขส่งเสียงดังในงานเลี้ยง และค่อยๆ สงบลงพร้อมกับการขับขานของหนังตะลุงยามค่ำคืน เมื่อถึงเวลานั้นพวกเรา (เด็ก ๆ) เริ่มวงนอนและยึดเอาหน้าโรงหนังตะลุงเป็นที่เอนกายบนเสื่อเก่าๆ หลับไหลในบรรยากาศอันอึดใจไปจนรุ่งเช้า

มีเรื่องราวอีกมากมายที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านริมทะเลสาบ แต่ที่ข้าพเจ้าจำได้และประทับใจอีกเรื่องหนึ่งก็คือ การมาถึงของรถยนต์บรรทุกขนาดใหญ่จากตัวอำเภอ ซึ่งมีส่วนทำให้ชีวิตของข้าพเจ้าและเพื่อนหลายคนเปลี่ยนแปลงไป พวกเราตื่นเต้นกันมากกับประสบการณ์ใหม่เช่นเดียวกับเมื่อได้กินก้อนน้ำแข็งใส่น้ำหวานเป็นครั้งแรก

เด็ก ๆ ขอบว้างตามรถดังกล่าวที่มารับซื้อข้าวเปลือกในหน้าแล้งหลังฤดูเก็บเกี่ยว การมาถึงของเจ้าแม่จากในเมืองได้นำมาซึ่งความเบิกบานของชาวนาแม่อาจจะเพียงช่วงเวลาไม่นานก็ตาม เพราะหมายถึงเงินทองที่พอจะปลดเปลื้องหนี้สิน ซื้อสิ่งของจำเป็นในชีวิตประจำวัน รวมถึงเป้าหมายสำคัญในชีวิตก็คือ การส่งลูกหลานให้เรียนหนังสือต่อในเมือง ด้วยหยาดเหงื่อแรงกายของพ่อแม่ในนาข้าวนี้เองที่ทำให้ข้าพเจ้าได้เรียนหนังสือในตัวอำเภอ และสามารถเรียนต่อใน “โรงเรียนฝึกหัดครู” ณ เมืองสงขลาที่อยู่อีกฟากหนึ่งของทะเลสาบ

การได้กลับมาเป็นครูในบ้านเกิดทำให้ข้าพเจ้าได้เรียนรู้ ซึมซับชีวิตผู้คนรอบทะเลสาบมากขึ้น ชีวิตของครูหนุ่มสาวบ้านนอกในราวเริ่มต้นทศวรรษ 2520 นำตื่นเต้นประทับใจ เป็นช่วงเวลาที่ความเจริญค่อยๆ คืบคลานเข้ามา ทำให้ชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตามก็ยังมีพื้นที่อีกจำนวนมากที่ยังคงล้าหลัง ลำบาก นักเรียนตัวน้อยๆ ในหมู่บ้านห่างไกลยังมีสภาพขัดสนไม่แตกต่างกับในวัยเด็กของพวกเราเมื่อ 20 ปีก่อนหน้านั้น พวกเรา (และเธอ) มีรถมอเตอร์ไซด์เก่าๆ เป็นพาหนะคู่กาย ใช้เวลาในช่วงหยุดเทอมหรือเสาร์-อาทิตย์เดินทางไปบนถนนลูกรังสีแดง ออกเยี่ยมเยือนช่วยเหลือทำกิจกรรมความรู้ไปตามเครือข่ายโรงเรียนกันดารที่อยู่ห่างไกล พวกเรายังมีกีตาร์ ไวโอลิน และเสียงเพลงคอยปลอบขวัญให้กำลังใจด้วยอุดมการณ์ของยุคสมัย

การเดินทางพบปะผู้คนและสัมผัสธรรมชาติทำให้ข้าพเจ้าเติบโตขึ้น ท้องทุ่งกว้างไกล กลิ่นซังข้าวที่ถูกเผาหลังฤดูเก็บเกี่ยว ไอน้ำยามต้องฝนแรกในเดือนหก เหล่านี้ดูจะยังติดอยู่ในกายใจตลอดมา ข้าพเจ้าได้เห็นภูเขาบรรทัดอย่างเต็มตาเป็นครั้งแรก ภูเขาบรรทัดทางทิศตะวันตกคือตำนาน “ดั่งแดง” อันลือลั่น เป็นต้นกำเนิดของสายน้ำจำนวนมากที่ไหลผ่านที่ราบลงสู่ทะเลสาบ ข้าพเจ้าได้สัมผัสกับเงาะป่าซาไกที่อาศัยอยู่บริเวณริมเชิงเขาอันห่างไกล และสำหรับ ณ ริมทะเลสาบ พวกเราครูหนุ่มสาว (ซึ่งบางคู่เริ่มใกล้ชิดกันมากขึ้น) ก็มีโอกาสดำพิกผ่อนได้ร่วมไม้ขายหาต ข้าพเจ้าชอบมองออกไปไกลๆ ทะเลดูเว้งว่างแต่ดูมีพลัง และกลุ่มหมู่เมฆเหนือทะเลสาบก็มีเสน่ห์งดงาม พวกเราได้กินปลาพันธุ์พื้นเมือง ฟังเรื่องเล่าโคกนาฏกรรมของหนุ่มสาวนาที่ต้องสังเวยชีวิต เมื่อตัดสินใจล่องเรือเข้าไปปล้นรังนกนางแอ่นบนเกาะสัมปทานของบริษัทในทะเลสาบ รังนกแอ่นที่หมายถึงค่าสินสอดแต่งงานกับหญิงสาวคนรักในอีกหมู่บ้านหนึ่ง ข้าพเจ้าฟังเรื่องราวแล้วสะทอนใจ เช่นเดียวกับที่ได้รับทราบข่าวคราวญาติพี่น้องถูกฆ่าลงดั่งแดงเมื่อทศวรรษที่ผ่านมาเลย

ข้าพเจ้าต้องออกจากหมู่บ้านริมทะเลสาบไปอยู่ไกลตามเส้นทางที่ตัวเองเลือกและไผ่ผืนหลัง จากใช้ชีวิตวัยหนุ่มอยู่ที่นั่นร่วมทศวรรษ ในวันที่จากมา จำได้ถึงดวงตาอาลัยของชาวบ้าน ผู้ปกครอง และนักเรียนซึ่งมาส่งที่สถานีรถไฟ จำได้ถึงดวงตาอาลัยของเพื่อนมิตรหนุ่มสาวแต่ซ่อนความหวังไว้ในรอยยิ้มนั้น การจากบ้านมาฝึกฝนเรียนรู้โลกที่กว้างขึ้นของข้าพเจ้าดำเนินไปพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของหมู่บ้านริมทะเลสาบ ถนนหนทางสะดวกสบายขึ้น รถยนต์ ไฟฟ้า และเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ถึงโถงเข้ามา ขณะเดียวกันทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมก็เปลี่ยนแปลงทรุดโทรม ปลาในทะเลสาบเริ่มหายไป นาทุ่งเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง วิถีชีวิตของผู้คนรีบเร่งผูกโยงเข้ากับเมืองมากยิ่งขึ้น ข้าพเจ้ารับรู้ เฝ้าหูฟังและได้สัมผัสเรื่องราวดังกล่าวตลอดมา ความเปลี่ยนแปลงย่อมเป็นอนิจจังแต่ความยากจนยังดำรงอยู่ทั่วไป ในส่วนของตัวทะเลสาบนั้นดูโรยราไร้ชีวิต ในความรู้สึกของข้าพเจ้าแล้ว มันเหมือนกับอะไรสักอย่างหนึ่งที่ถูกรอดทิ้งให้ไร้ค่าหลังจากที่ถูกใช้ประโยชน์ไปแล้ว ผู้คนริมทะเลสาบส่วนน้อยอพยพเข้าสู่ตัวเมืองหาดใหญ่หรือหันหลังให้กับทะเลเพื่อทำอาชีพใหม่ ทั้งวัดวาอารามเก่าแก่ริมทะเลสาบให้หงอยเหงาน และในคำคืนอันเงียบสงบนั้น เสียงเจื้อยแจ้วอันกำซาบของหนังตะลุง-โนราห์ก็จางหาย แม้ยังไม่หมดสิ้นลมหายใจไปเสียทีเดียวก็ตาม

ความเปลี่ยนแปลงทำให้เห็นการปรับตัวต่อผู้ตั้งถิ่นฐานของผู้คน เป็นชีวิตที่ยากลำบากขึ้น แต่ในดวงตาที่มองมานั้นดูยังไม่สิ้นหวัง ข้าพเจ้าจะทำได้บ้างในฐานะที่มีชีวิตร่วมสมัยอยู่กับญาติมิตรและผู้คนรอบทะเลสาบอีกจำนวนล้าน ข้าพเจ้าไม่ใช่ นักการเมือง ไม่มีอิทธิพลอำนาจใดๆ ที่จะบันดาลงบประมาณเพื่อบรรเทาช่วยเหลือชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ในฐานะนักวิชาการเล็กๆ คนหนึ่งที่พอจะมีความรู้ในสาขาซึ่งได้ฝึกฝนมาบ้าง สิ่งที่ข้าพเจ้าทำได้ก็คือ การบันทึกเรื่องราวที่ผ่านมาของทะเลสาบไว้เพื่อจะได้จดจำและทบทวนสืบทอดกันต่อไป เป็นประวัติศาสตร์ของผู้คนจำนวนมากในท้องถิ่นแห่งนี้ ซึ่งแน่นอนเหลือเกินว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บ้าน” และ “ญาติมิตร” ของข้าพเจ้าเอง

แม้ว่าจะครุ่นคิดถึงเรื่องนี้อยู่เนิ่นนาน แต่การเริ่มต้นทำงานจริงจังก็มีขึ้นในปี พ.ศ.2543 ภายใต้งบโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” และได้ดำเนินการเสร็จสิ้นระยะแรกไปเมื่อปี พ.ศ.2546 ซึ่งหนังสือเล่มนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของผลงานชุดดังกล่าว

ลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นหน่วยทางสังคมและนิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีเอกภาพชัดเจนมากที่สุดแห่งหนึ่ง เป็นหน่วยวิเคราะห์ที่มีพื้นที่ข้ามพรมแดนสามจังหวัดคือ พัทลุง สงขลา และบางส่วนของนครศรีธรรมราชที่ไม่ต้องพิสูจน์อะไรกันอีกแล้ว ทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อคุณและความสัมพันธ์ของผู้คนมองเห็นมาตั้งแต่อดีต และสำนึกร่วมในพื้นที่ดังกล่าวก็ยังเหนียวแน่นมั่นคงจนถึงปัจจุบัน ข้าพเจ้าคิดว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับชุมชนอาจมิได้หลายแนวทาง แต่รูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจและมีประสิทธิภาพในการเรียกพลังแห่งอดีตมารับใช้อย่างลงตัวและเหมาะสมกับสังคมมากที่สุดก็คือ การศึกษาในระดับเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นดังเช่นกรณีลุ่มทะเลสาบแห่งนี้ เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ในแนวใหม่ที่เผยให้เห็นกิจกรรมหรือวิถีชีวิตในทุกด้านทุกมุมของผู้คน ทั้งในระดับโครงสร้างส่วนบนอันเป็นกลไกที่เกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐโดยตรง และระดับโครงสร้างส่วนล่างที่เป็นวิถีของชุมชนซึ่งนอกจากจะเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติแล้ว ก็ยังสัมพันธ์กับโครงสร้างส่วนบนอย่างแยกกันไม่ออก

ข้าพเจ้าคิดว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นปัจจัยรอบด้าน และวิถีชีวิตสามัญ ทุกแง่มุมในพื้นที่ในระดับเครือข่ายชุมชนนี้เป็นสิ่งที่ท้าทายให้ค้นหา ซึ่งถ้าทำได้สำเร็จแล้ว ก็น่าจะเป็นพลังอย่างมหาศาลในการช่วยยกระดับชีวิตของผู้คนให้ทรงตัวขึ้นมาได้อย่างมั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ช่วยปลอบประโลมในด้านจิตใจที่อ่อนล้าจากการเดินทางอันยาวนานในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคม

ภาวะที่สับสนวุ่นวายทำให้คนเราอยากย้อนคืนอดีตเพื่อพักพิงเกาะเกี่ยวในวิถีของบรรพบุรุษซึ่งยังคงมีร่องรอยและเล่าขานสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง และช่วงเวลาเหมาะสมที่อาจย้อนไปศึกษาได้น่าจะเป็นในระลอกหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมานี้ เพราะเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญอันเกิดจากการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ อย่างในสังคม รวมถึงช่วงเวลาต่อมาที่รัฐราชการและระบบทุนนิยมได้ขยายอิทธิพลเข้าไปในท้องถิ่นมากขึ้นตามลำดับ เหตุฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวทางสังคม วัฒนธรรม ความเปลี่ยนแปลง การปรับตัวอันเป็นปฏิริยาที่เกิดขึ้นย่อมเป็นสิ่งที่น่าสนใจ เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่มีปัจจัยภายในเป็นตัวกำหนดพอ ๆ กับอิทธิพลจากภายนอก การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ย้อนไปราวหนึ่งร้อยปีจากปัจจุบันจึงเป็นเสมือนส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คน เพราะเป็นเนื้อหาที่ยังมีลมหายใจใกล้ชิดกับประชาชนจำนวนมาก ที่สำคัญคือยังมีหลักฐานหลากหลายหลงเหลืออยู่อย่างเพียงพอ

ข้าพเจ้าตระหนักดีว่าเป็นงานศึกษาที่หนักและยากลำบาก ด้วยมีข้อจำกัดหลายอย่างในตัวเอง เหตุฉะนั้นการทำงานเป็นทีมจึงน่าจะมีความเหมาะสมกับงานศึกษาที่ซับซ้อนกว้างขวางนี้ และนี่เองคือที่มาของการแบ่งงานออกเป็นสองระยะคือ ระยะแรก เป็นการศึกษาในลักษณะชุดโครงการและการศึกษารวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม ระยะที่สอง เป็นการร้อยเรียงประวัติศาสตร์ที่เป็นภาพรวมทั้งหมดของทะเลสาบตามที่ตัวเองไฝฝืน

ในการศึกษาระยะแรกนี้ ข้าพเจ้าได้รับความร่วมมือจากเพื่อนพี่น้องนักวิชาการในท้องถิ่นอย่างกระตือรือร้น เป็นการศึกษาเนื้อหาองค์ประกอบหลัก ๆ ของสังคม หรือศึกษาประสบการณ์ของประชาชนให้ครอบคลุมหลายด้านมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรมชุมชน การใช้ทรัพยากร ศาสนาและศิลปะ นับเป็นความพยายามครั้งแรกๆ ของการวิจัยระดับชุดโครงการที่ได้มีนักวิชาการจากหลายสาขาเข้ามาทำงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในหัวข้อต่างๆ ที่ตนเองถนัดหรือเกี่ยวข้องโดยตรง นอกจากนั้นยังเป็นชุดโครงการที่พยายามให้นักวิจัยตระหนักถึงการแลกเปลี่ยนข้อมูลและเชื่อมโยงเนื้อหาที่เกี่ยวข้องให้เป็นบริบทซึ่งกันและกัน เพื่อประโยชน์ของการใช้ข้อมูลและตรวจสอบข้อค้นพบต่างๆ อันจะช่วยให้นักวิจัยเกิดความร่วมมือในการทำงานให้มีความเข้มแข็งทางวิชาการ ทั้งนี้โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยอย่างเหมาะสม โดยทุกโครงการมีอิสระในการทำงานอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นการตั้งชื่อเรื่อง สมมติฐาน การศึกษา มุมมองหรือวิธีการศึกษา แต่จะต้องเกิดเป็นองค์ความรู้แต่ละด้าน ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ของทะเลสาบจากมุมมองนั้นๆ อย่างชัดเจน และสามารถตีพิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นเอกเทศได้ ซึ่งแน่นอนเหลือเกินว่าผลงานเหล่านี้ย่อมจะเป็นฐานข้อมูลสำคัญที่จะช่วยให้การเขียนภาพรวมประวัติศาสตร์ทะเลสาบในระยะต่อไปมีความเป็นไปได้มากที่สุด

หนังสือเล่มที่อยู่ในมือท่านนี้เป็นความสำเร็จจากการพยายามของนักวิจัยในเรื่องที่แต่ละคนรับผิดชอบดังกล่าว นับเป็นการศึกษาที่ใช้เวลานานและเหนื่อยยาก เพราะเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งใช้วิธีการอย่างหลากหลาย ฉะนั้นจึงจะเห็นด้วยว่าเป็นผลงานที่ได้สะท้อนศักยภาพและข้อจำกัดบางอย่างเอาไว้เช่นกัน แม้จะไม่ใช่ผลงานเรื่องที่ดีที่สุด แต่ผู้เขียนก็ทำงานอย่างทุ่มเทด้วยใจรักในท้องถิ่นและ/หรือบ้านเกิดตัวเอง ด้วยเหตุนี้จึงดูเหมือนว่าต่างก็มีข้อมูลจำนวนมากหลังไหลออกมาอย่างไม่มีการสิ้นสุด นี่อาจเป็นจุดเด่นของหนังสือชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่สำคัญ พวกเราต่างได้เรียนรู้อะไรมากมายจากวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิและชาวบ้านที่ต่างยินดีและเต็มใจช่วยเหลือเสมอมา สำหรับข้าพเจ้าแล้ว นับเป็นช่วงเวลาอันมีค่าในชีวิตที่น่าจดจำ เกิดขึ้นครั้งเดียวในเวลาและสถานที่อันเหมาะสม เพราะได้ร่วมงานกับนักวิชาการเพื่อนมิตรที่รู้จัก ได้รับความสะดวกจากวิทยากรทั่วประเทศที่ต่างมุ่งมาสู่ลุ่มทะเลสาบอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย และบางท่านก็ได้เดินทางท่องเที่ยวไปโลกเล็กๆ ใบน้อย่างตื่นเต้น ทะเลสาบที่คุ้นเคยแต่เราายังต้องเรียนรู้อะไรอีกมาก

มีบ่อยครั้งที่ทีมประสานงานซึ่งจะต้องศึกษารวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม ได้รับความรู้ใหม่จากการล่องเรือไปในทะเลสาบและป่าพรุอันอ้อว่าง พักแรมริมเชิงเขาและข้ามเทือกบรรทัดสู่เขตอันดามันได้ ซึ่งสัมพันธ์กับทะเลสาบมาแต่อดีต พวกเรายังเดินตามรอยเส้นทางการค้าว่าวควายสมัยรุ่งเรืองที่เลียบริมเกาะภูเขาจากสุราษฎร์ธานีสู่จังหวัดสตูล-ไทรบุรี เมื่อวกกลับเข้ามาสู่คาบสมุทรสทิงพระก็ได้จับสุราพื้นเมืองพร้อมๆ กับฟังชาวประมงขราเล่าวิถีหาปลาอันชวนพิศวงในทะเลสาบ และที่สำคัญความเหนื่อยล้าทั้งหลายดูจะจางหายไปหมดสิ้นเมื่อได้นั่งลงดูหนังตะลุงคณะที่ขึ้นขอบอีกครั้งยามค่ำคืน ขณะเดียวกันก็พบปะผู้คนและญาติมิตรที่ห่างหายกันไปนาน ความสุขเช่นนี้เป็นสิ่งที่เพื่อนพ้องทีมประสานงานพยายามสืบเสาะและมักได้สัมผัสสมหวังอยู่เสมอในระยะหลังๆ

ดูเหมือนความปิติตื่นเต้นและกำลังใจจะมีมากขึ้นเมื่อเริ่มมีผู้คนที่รู้จักพากันไถ่ถามถึงโครงการเขียนประวัติศาสตร์ทะเลสาบของข้าพเจ้า ลูกศิษย์สมัยเรียนชั้นประถมเมื่อเสี้ยวศตวรรษมาแล้วเข้ามาสวมกอด ประโยคแรกๆ ที่เอ่ยขึ้นก็คืองานศึกษาประวัติศาสตร์ที่กำลังดำเนินการอยู่ หนึ่งขราผู้สูญเสียลูกชายในสงครามประชาชน-ดังแดง เต็มใจพาเราไปดูสถานที่เกิดเหตุและร้องไห้เมื่อข้าพเจ้าบอกว่าจะนำไปบันทึกย่อเตือนไว้ในหนังสือเล่มใหญ่ วิถีของชาวบ้านผัวเมียที่หาปลาอยู่ในพุดควนเค็งก็มีเสน่ห์พอๆ กับเรื่องราวของชีวิตนายพรานบนภูเขาที่ท่องไปหาของป่าเลี้ยงชีพอย่างอิสระ เรื่องราวของขุมโจรและการแพร่กระจายของวรรณกรรมประเภทประโลมโลกในชุมชนชาวนาก่อนสมัยสงครามโลก ก็เป็นความรู้ใหม่ๆ ที่ได้ค้นพบแม้ว่าจะยังต้องทบทวนไถ่ถามต่อไปอีกมากก็ตาม ข้าพเจ้ารู้ว่าตัวเองยังไม่รู้อะไรอีกมากเกี่ยวกับโลกใบเล็กๆ แห่งนี้

การมีพื้นฐานการรวมกลุ่มทางวรรณกรรมมายาวนาน ทำให้เครือข่ายการทำงานในครั้งนี้นั้นคงเหนียวแน่น เพราะพวกเราเห็นว่าวรรณกรรมกับประวัติศาสตร์นั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้ งานทางด้านวรรณกรรมที่กลุ่มพวกเราสร้างสรรค์ขึ้นในช่วงกว่าสองทศวรรษมานี้ ล้วนสะท้อนชีวิตของผู้คนในลุ่มทะเลสาบเป็นส่วนใหญ่ (ซึ่งหลายคนทำงานกันอย่างทุ่มเทและดูเหมือนว่าจะประสบความสำเร็จพอสมควรถ้าจะวัดจากรางวัลที่ได้รับทั้งในระดับชาติและนานาชาติหลายครั้ง) ด้วยเหตุนี้ ข้อมูลต่างๆ ที่ทีมประสานงานสืบค้นเสาะหา รวมทั้งที่ได้รับจากนักวิจัยหลักจึงเป็นสิ่งที่มีความอย่างยิ่ง พวกเรา

ได้จัดเก็บรวบรวมไว้ใน “ศูนย์ทะเลสาบศึกษา” ซึ่งถือกำเนิดมาพร้อมๆ กับโครงการวิจัยชุดนี้ ศูนย์ทะเลสาบจึงเป็นที่พบปะแลกเปลี่ยนความรู้ของผู้ที่สนใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งมีทั้งครู นักเรียน นักศึกษาและนักวิจัยระดับต่างๆ ตลอดจนเครือข่ายปัญญาชนที่กว้างขึ้นในระดับภูมิภาคที่เริ่มรู้จักศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้ นอกจากนั้นพวกเขายังเป็นผู้บริการความรู้ให้แก่โรงเรียนและมหาวิทยาลัยในท้องถิ่นอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านประวัติศาสตร์หรือวรรณกรรม ส่วนในฤดูร้อนของทุกปีก็จะมีค่ายเยาวชนเล็กๆ ที่พวกเขาจัดขึ้น ณ ที่หนึ่งที่ใดในเขตลุ่มทะเลสาบอันกว้างใหญ่

ในฤดูร้อนหรือช่วงวันหยุดระยะ 2-3 ปีที่ผ่านมา ข้าพเจ้าจึงมักใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในโลกเล็กๆ ใบน้โดยใช้ศูนย์ทะเลสาบเป็นฐานพักพิง เป็นช่วงเวลาที่มิค่างอื่นที่จะได้นั่งทบทวนความรู้ อ่านเอกสารโบราณและข้อมูลทางคดีชน เริ่มต้นวางแผนงานเขียนประวัติศาสตร์ในภาพรวมตามที่ใจตัวเองปรารถนา เป็นงานที่ไม่เร่งร้อน ดำเนินไปพร้อมๆ กับการเดินทางใช้ชีวิตทั่วไป เมื่อเหนื่อยก็เรียกออกเยี่ยมเพื่อนมิตรเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ที่เป็นรอยยิ้มและการต่อสู้อ รวบรวมทั้งชิมซัปปะธรรมชาติและสถานที่เพื่อผ่อนคลาย ผันแต่้วยเยาว์ ในระยะ 4-5 ปีมานี้ ทะเลสาบมีความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น การอนุรักษ์และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทำให้สภาพแวดล้อมและธรรมชาติฟื้นคืน ชาวบ้านเล่าว่าฝูงนกเงือก จากป่าสาละบาบาลา แถวชายแดนมาเลเซีย เริ่มกลับมาสู่ต้นไม้ใหญ่บนเทือกเขาบรรทัดอีกครั้ง (ข้าพเจ้าจำได้ว่าเคยเห็นนกชนิดนี้เมื่อวัยเด็ก นกเงือกขนาดใหญ่กรีดปีกเสียงดังบินไปทางทิศตะวันตกในเวลาเย็น) และดูเหมือนว่าปลาในทะเลสาบก็กลับมาใช้ชีวิตใหม่ หลายครั้งที่เดียวที่ข้าพเจ้าผินถึงฝูงปลาล่องทวนน้ำขึ้นมาขยายพันธุ์ตามท้องนาในฤดูมรสุมปลายปี

ลุ่มทะเลสาบ จากภูเขาสู่ทุ่งราบ ทะเล และเมือง แม้จะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่จิตสำนึกในรากเหง้าตัวตนไม่เคยเปลี่ยน ความเป็นหนึ่งเดียวของทะเลสาบจึงไม่เคยหายไปไหน หากต้องมองให้ลึกลงไปดังที่ได้ค้นพบจากการศึกษาหลากหลายแง่มุมนี้ การดูแลและพึ่งพาตนเองเป็นลักษณะสำคัญของชุมชน เป็นสิ่งที่ควรร้อยพันส่งเสริมในสายสัมพันธ์ที่ยังเห็นได้จากดวงตาของผู้คน เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับรัฐหรือระบบทุนนิยมนั้น ไม่ได้ก่อวิกฤตให้วัฒนธรรมเหือดแห้งดังที่เราเคยเข้าใจกัน หากในด้านหนึ่งจะเป็นบ้ำหลอมที่ทำให้เขาต่อสู้ปรับตัวไปในทางที่เข้มแข็งขึ้น การเรียนรู้อดีตจึงไม่ใช่เพื่อกลับไปสู่อดีต แต่คือบทเรียนให้จดจำและทบทวนที่จะสร้างปัญญาให้กับคนท้องถิ่น โดยถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้จากประวัติศาสตร์เครือข่ายชุมชนอันทรงพลังที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในแนวทางใหม่นี้ ไม่ใช่วาทกรรมที่แบ่งแยกและทำลายอำนาจรัฐ หากเป็นไปในลักษณะตรงข้าม ก็คือปลดปล่อยตัวเองจากผู้ต่ำต้อยที่ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากผู้อื่นอยู่ตลอด ให้มาเป็น “ประชาชน” ที่เข้มแข็ง มีสติปัญญา รู้เท่าทันและองกามไปบนศักยภาพต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น การศึกษาประวัติศาสตร์ที่ซับซ้อนขึ้นจะเป็น “บ้าน” ที่มั่นคงทางจิตวิญญาณและคลังแห่งปัญญา ให้พร้อมที่จะเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาชาติที่มีแนวโน้มกระจายความรับผิดชอบ การตัดสินใจ และได้รับผลประโยชน์ต่างๆ อย่างยุติธรรมต่อไป ในทศวรรษแห่งการปฏิรูปที่เข้มข้นขึ้นนี้ หัวใจสำคัญที่สุดก็คือ การปฏิรูปการเรียนรู้ของประชาชน เพื่อช่วยให้เขาสามารถต้านทานและปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงที่มาจากพลังความรู้และพื้นที่ของความเป็นคนอันหลากหลาย และ

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในแนวทางใหม่ก็คือเครื่องมือสำคัญยิ่งในการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อพัฒนาประเทศและศักดิ์ศรีของประชาชนดังกล่าว

ชุดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาระยะแรกได้สิ้นสุดลงแล้ว ซึ่งเป็นที่น่ายินดีที่ สกว. ผู้ให้ทุนสนับสนุนได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในครั้งนี้ แม้ว่าอาจจะไม่ครบถ้วนทุกโครงการก็ตาม ในการทำงานระยะที่ผ่านมาข้าพเจ้าได้รับความช่วยเหลือผลักดันสำคัญจาก ศ.นพ. วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการคนแรกของ สกว. ศ.ดร.แถมสุข นุ่มนนท์ ศ.สุวิงศ์ พงศ์ไพบุลย์ ซึ่งเป็นที่ปรึกษาอาวุโส ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้อำนวยการฝ่ายชุมชนและสังคมของ สกว. อาจารย์ประมวล มณีโรจน์ ผู้เป็นหัวหน้าทีมประสานงานในพื้นที่ และคุณเบญจวรรณ บัวขวัญ ที่ช่วยเหลือทางด้านธุรการต่างๆ อย่างดีเยี่ยม นอกจากนี้ก็ยังมีวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิและชาวบ้านอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่อาจเอ่ยนามในหนังสือเล่มนี้ได้ทั้งหมด

สำหรับข้าพเจ้าแล้ว ยังมีงานที่จะต้องสานต่อในการร้อยเรียงภาพรวมที่เป็นประวัติศาสตร์ทั้งหมดของทะเลสาบดังที่ได้มุ่งหวังเอาไว้ ข้าพเจ้ารู้ดีว่าเป็นงานที่ต้องมีความอดทน ใช้เวลาและความสามารถ แต่เมื่อนึกถึงความคาดหวังจากผู้สนับสนุนและพลังใจจากผู้คนจำนวนมากที่บรรพบุรุษของเขาจะเป็นตัวละครสำคัญในหนังสือประวัติศาสตร์เล่มนี้ ก็ยิ่งทำให้ตัวเองมีพลังและมั่นใจมากขึ้น ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนกำลังกลับไปสู่อดีตในวัยเด็กและค่อยๆ เติบโตขึ้นอีกครั้ง

ในหน้าแล้งหลังฤดูมรสุมนี้ ข้าพเจ้าและเพื่อนพ้องที่รู้ใจจะเดินทางขึ้นสู่ภูมรทัตอีกครั้ง จะขึ้นไปค้างแรมในที่ซึ่งเราเคยได้สัมผัสเมื่อตอนวัยหนุ่ม ณ ที่นั้น เราจะรู้สึกถึงความปลอดโปร่งด้วยอิสระแห่งแมกไม้และสายลม และเมื่อมองไปทางทิศตะวันออกในยามบ่าย ก็เห็นเวียงทะเลสาบทาบขอบฟ้าอยู่ลิบๆ และตรงโค้งฟ้าทางด้านนั้น กลุ่มเมฆสีทองอมส้มของฤดูร้อนก็จะปรากฏ เหมือนปลุกใจให้ความหวังแก่ผู้คน

ยงยุทธ ชูแว่น

ศูนย์ทะเลสาบศึกษา-พัทลุง

วันเริ่มต้นฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ-ปลายตุลาคม 2551